

NACIONALNO-POLITIČKI UZROCI GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA

DOI: 10.58584/2490-3752.2023.9.9.47
UDK: 341.485(497.6=163.43*)1939/1945"

SAŽETAK

Nacionalno-politički programi imaju vrlo veliki utjecaj na razvoj, djelovanje i formiranje društvenih zajednica kao što su narodi i nacije. U ovom radu bavili smo se uticajem srpskih velikodržavnih programa: Elaborat Dinarske četničke divizije i Homogena Srbija Stevana Moljevića na vršenje genocida nad Bošnjacima u toku Drugog svjetskog rata. Elaborat Dinarske četničke divizije je jedan u nizu velikosrpskih nacionalnih programa. Međutim, njegova posebnost je u tome što je obuhvatao, u svom programskom širenju, i sjevernu Dalmaciju, Liku i jugozapadni dio Bosanske krajine. Posebnu taktiku Elaborat je predviđao prema muslimanima (Bošnjacima, op. E.S.). Program Stevana Moljevića iz 1941. godine pod nazivom „Homogena Srbija“, najočitiji je primjer plana za formiranje „Velike Srbije“. Ovim programom predviđeni su koraci na uspostavljanju „Velike Srbije“, među kojima su: uspostavljanje nacionalnog jedinstva, širenje ideje „svi Srbi u jednoj državi“, nasilna promjena granica, premještanje stanovništva, stvaranje etnički čistih teritorija i ostalo. Prema ovom programu, Srbija treba da bude nacionalno homogena. Elaborat Četničke dinarske divizije i Homogena Srbija Stevana Moljevića, bili su nacionalno-politički uzroci vršenje genocida nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu. Bošnjaci nisu učestvovali u Drugom svjetskom ratu osim kao žrtve genocida.

Ključne riječi: Ideologija, genocid, Bošnjaci, velikosrpski nacionalni programi, država.

Uvod

Sociologija se do sada nije bavila problemom i fenomenom društvenih sukoba. Jedna vrsta društvenih sukoba jeste i rat. Ratove, u moderno i postmoderno vrijeme, vode države. U ratnim dejstvima nastaje mogućnost da se desi najteži zločin, zločin genocida. Države koje vode ratove najčešće se sukobljavaju zbog određenih ideologija koje ih potiču na sukobe, pa i činjenje genocida. Ideologija jedne države ili naroda se može realizirati kroz političke, nacionalne, kulturne, religijske, književne i druge forme ljudskog djelovanja. Tematika kojom se bavimo u ovom radu, nije samo akademski izazovna, već je i aktualna za bosanskohercegovačko društvo. Više od jednog stoljeća traje lažno predstavljanje povijesti Bosne i Bošnjaka kao i osporavanje društvene činjenice – genocida nad Bošnjacima. Bosanskohercegovačko društvo danas prolazi kroz dramatičnu fazu oporavka od brutalne agresije i genocida koji su Bošnjaci doživjeli. Ono je uvijek bilo aktualno, kako u legitimnim pokušajima dokazivanja svog postojanja, tako i u fašizoidno-genocidnim akcijama osporavanja postojanja bošnjačkog bića. Bitno je naglasiti da Bošnjaci nikada u svojoj povijesti nisu imali velikodržavne i genocidne namjere prema bilo kom drugom narodu.

Neosporna je činjenica da je Bosna i Hercegovina međunarodno priznata država i članica Ujedinjenih nacija, ali je, također, neosporna činjenica da su Srbija i Hrvatska, kao prvi susjedi Bosne i Hercegovine, a posebno Srbija, i dalje u fazi provođenja svojih velikodržavnih programa. To se konkretno ogleda u raznim subverzivnim djelovanjima kojima je cilj rušenje državnosti Bosne i Hercegovine kroz razne blokade njenih institucija. Negiranje počinjenog genocida je, također, jedan od protivdržavnih djelovanja jer je genocid društvena i pravna činjenica. Ovaj rad će se baviti isključivo velikosrpskim nacionalnim programima u toku Drugog svjetskog rata i genocidom nad Bošnjacima kao njihovim posljedicama. Pred nama je cilj da, posredstvom sociološke analize, stručno odgovorimo na pitanja vezana za fenomen genocida nad Bošnjacima, prvenstveno da utvrdimo povezanost velikosrpskih nacionalnih programa i genocida nad Bošnjacima. Smatramo da je fenomen genocida determinisao povijest Bošnjaka te da je nužno

da Bošnjaci u proces projektovanja svoje budućnosti moraju ući s potpuno istraženim odnosom velikosrpskih nacionalnih programa i svega onoga što se iz tih programa reflektiralo na Bošnjake.

Velikosrpski nacionalni programi

Velikosrpski nacionalni programi ili velikosrpstvo se definiše kao „ona srpska politika koja pri rješavanju svojih nacionalnih problema misli samo na sebe.“ (Antić 2007: 96) Kada se kaže „misli samo na sebe“ time se podrazumijeva da je postojanje te nacije isključivo legalno i jedino moguće dok su sve druge nacije „izmišljene“, „lažne“, „nastale iz srpske nacije“ i slično. Razvijanje svih državnih programa, posebno velikodržavnih, zahtijeva postojanje adekvatnih društvenih uvjeta da bi se oni realizirali. „Uvjeti za provedbu srpskog nacionalnog programa počeli su se stvarati 30-ih godina XIX stoljeća.“¹ U tim godinama, Srbija dobija prve elemente samostalnog života zbog slabljenja moći Osmanskog Carstva. „Naime, fizičko i duhovno istrebljenje i uništenje, koje Crnogorci i Srbi vrše nad Bošnjacima, motivirano je srpskom genocidnom ideologijom koja je utemeljena u kosovskom mitu, Njegoševoj „istrazi poturica“ te lažima i političkoj propagandi. Ta, u osnovi, nacifašistička ideologija razrađena je i uobličena u brojnim velikosrpskim programskim dokumentima:

- Njegoševom „Gorskom vijencu“, breviraju netolerancije i vjerske mržnje;
- Garašaninovom „Načertaniju“ iz 1844. („Program spoljašnje i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine“, odnosno projekat širenja „srpskog životnog prostora“),
- politici kraljevske Srbije
- „jezičnom nacionalizmu“ („Srbi svi i svuda“) Vuka Karadžića,
- dokumentima tajnih i poluvojnih organizacija
- materijalima Krfske deklaracije 1917,

¹ Isto djelo, str. 23.

- „rasnim predrasudama“ (nacionalna misija „dinarskog tipa“) Jovana Cvijića 1918,
- politici „nasilnog posrbljavanja“ i nacionalističkim programima srpskih krugova koje je najbolje izražavao Srpski klub u Beogradu, zatim u raznim srpskim društvima, udruženjima i Srpskoj pravoslavnoj crkvi,
- genocidnom programskom dokumentu Stevana Moljevića, poznatog četničkog ideologa, od 30. juna 1941,
- genocidnom programu četničkog pokreta Draže Mihajlovića od septembra 1941. i njegovoj Instrukciji od 20. decembra iste godine o istrebljenju Bošnjaka,
- zaključcima Dinarske četničke divizije (marta 1942) i četničke konferencije u Šahovićima (početkom januara 1943),
- programskim dokumentima SANU-a, naročito Memorandumu – srpskom nacionalističkom projektu za „ujedinjenje Srbije“,
- historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Čubrilovića, Milorada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilija Krestića, Mihajla Markovića, Ive Andrića, Dobrice Ćosića i drugih,
- strateškim planovima vojnog vrha SFRJ i državnog – vojnog i političkog rukovodstva Srbije,
- dugogodišnjim pripremama SSUP-a, posebno Petra Gračanina,
- govorima vođa političkih partija, stranaka te teoretičara i državnika, kao i uglednika Srpske pravoslavne crkve. Ta ideologija, u čijoj je osnovi patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, a posebno mržnja prema Bošnjacima i islamu, stalno je pristuna u srpskoj historiografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i drugo. (Čekić 1997: 9-10) Ovaj pregled nudi izvore velikosrpskih nacionalnih programa. Svaka ponuđena stavka jasno ukazuje na to da je osnovna tendencija velikosrpskih nacionalnih programa formiranje čistih srpskih teritorija, što zahtijeva izvršavanje genocida nad Bošnjacima.

Velikosrpstvo ili četništvo je oblik fašizma. Fašizam po definiciji jeste “organizirana, koncentrirana, autoritarna demokratija na nacionalističkim temeljima.” (Milardović 1996: 35) Osnov fašizma čini nacionalizam. Nacionalizam se gradi, pored ostalog, i pomoću velikodržavnih programa. Ono što je zajednično fašizmu i nacionalizmu jeste isključivost prema drugima. “Ta ideologija u čijoj osnovi je patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, posebno mržnja prema muslimanima i islamu, stalno je prisutna u srpskoj historiografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr.” (Čekić 1995: 22) Velikosrpska ideologija iznošena je kroz političke programe, književno-umjetničke forme i djela, kao i kroz religijska učenja. Srpska pravoslavna crkva se opravdano može smatrati “duhovnom JNA”, zbog opravdavanja i navođenja na genocid. Tome jasno arugmentiraju snimci krštenja paravojnih formacija prije i poslije izvršavanja genocida.

Velikosrpski nacionalni programi kao realizacija ideje “nacija-država”

Iz zapadnoevropske ideologije “jedna država – jedna nacija” formirat će se svi velikodržavni programi u 19. i 20. stoljeću. Formiranje nacionalnih država često je bilo praćeno nasiljem i zločinima. U tom procesu najbolje se očitovalo makijavelističko načelo da cilj (nacionalna država) opravdava sva sredstva (rat). Taj društveni proces krenuo je sa zapadne Evrope i širio se njenim ostatkom, a potom cijelom planetom. Moderna sa sobom nosi redukciju sakralnih kategorija. Iako predviđena kao period progresa, prije svega, ideje humanizma, moderna to nije bila. “Za mnoge ekonomske (postekonomske) mislioce i druge kritički orijentirane znanstvenike, modernistički projekat *linearnog napretka*, na kojem je izgrađen i ekonomski koncept razvoja, nalazi se u dramatičnoj krizi.” (Touraine 2007: 36) Moderna je sa sobom donijela i racionalnost, tačnije stav da je ljudski razum, racio, vrhovni kriterij svega. Nastupila je redukcionistički, a što se očitovala kao njena sistemska greška. Određivanje razuma kao vrhovnog kriterija otvorilo je probleme nove dimenzije od onih problema koje su producirale teokratije srednjeg vijeka. Oni se mogu sažeti u pojmu tehnokratija.

Cilj današnje nauke jeste “ispitati pojam racionalnosti koji je u pozadini naše savremene industrijske kulture, kako bi se otkrilo da li ovaj pojam ne sadrži nedostatke koji ga u biti iskrivljuju.” (Horkheimer 1963: 26) Upravo će svi velikodržavni programi, pa i srpski, svoj korijen naći u ideologiji racionalističkog sekularizma kao jedne forme racionalizma. Ono što je moderna, kao period vladavine “racia”, postaje manjkavo i mijenja se postmodernom kao paradigmom pluralizma. U moderni se zapravo nastavio redukcionizam srednjeg vijeka (teokratski redukcionizam), gdje je renesansom i racionalizmom zamijenjena samo forma, dok je suštinski sama moderna redukcionistička kao i srednji vijek. “Sakralna predanja zamjenjuju moderne ideologije. Sveto predanje s mnoštvom njegovih oblika, zamjenjuju sekularne ideologije, među njima najznačajnije mjesto zauzima ideologija nacije-države.” (Mahmutćehajić 2000: 200) U moderni se javlja projekt formiranja nacionalnih država kao jedan od mnogobrojnih izdanaka renesanse i racionalizma. Taj projekt se provodi preko velikodržavnih planova, gdje određene države nisu bile “zadovoljene” kvantitetom teritorije koju posjeduju. To je bio razlog za formiranje velikodržavnih projekata. Jedni od njih su i velikosrpski nacionalni programi. Ti konkretni političko-ideološki koncepti, izraženi, prije svega, kroz teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini i istrebljivanje Bošnjaka kao naroda, kao sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva koristili su genocid. Američki pravni stručnjak Raphael Lemkin genocid je definisao kao „svaki od sljedećih postupaka koji su počinjeni u namjeri da se, u cjelini ili djelimično, uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva: a) ubijanje pripadnika grupe; b) nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe; c) namjerno nametanje toj grupi uvjeta za život za koje je smišljeno da će dovesti do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja; d) uvođenje mjera koje imaju za cilj spriječiti rađanje potomstva u toj grupi; e) namjerno premještanje djece iz te grupe u neku drugu grupu.“ (Muratović 2012: 29-30) Ono što specificira genocid jeste postojanje očigledne namjere za njegovo počinjenje. To je sistemski proces koji zahtijeva pripremu i plansko djelovanje. Ono što se može primijetiti iz ovog određenja genocida jeste da nije naveden broj žrtava potreban da bi se zločin kvalifikovao kao genocid. Također,

određeno je da žrtve genocida mogu biti pripadnici nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Nerijetko se, kao u slučaju Bošnjaka, genocid vrši i zbog pripadnosti istovremeno nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj grupi. "Savremena ideologija nacije-države, autentični ideološki proizvod zapadne Evrope, ukorijenjena je upravo u vjersko-kulturnom unilateralizmu i predstavlja ideološku praksu Evrope. Pravilo, čija je vladavina, toga je i vjera, nastalo je još za perioda rekonkviste u Španiji, praktično je, na zapadnim, južnim i sjevernim granicama Bosne i Hercegovine značilo protjerivanje i uništavanje Bošnjaka. Negativne posljedice raznovrsnih idejnih konkretizacija ideologije nacija-države po bošnjačku naciju ogledaju se u protjerivanju, ubijanju, pljačkanju, otimanju imovine, paljenju, silovanju, pokršćavanju." (Đozić 2003: 206) Upravo s porastom stepena realizacije velikosrpskih nacionalnih programa, ukorijenjenih u ideji nacija-države, Bošnjaci bivaju progonjeni, ubijani te njihova imovina uništavana. Posebno u vrijeme Drugog svjetskog rata, Bošnjaci se nalaze u izuzetno složenom političkom okruženju. Oni ne postoje kao političko biće i razučeni su. Prepušteni su lokalnom organiziranju otpora, kako nacističko-fašističkoj agresiji tako i četničko-ustaškim napadima.

Ideja nacija-države je isključivo produkt Zapada. Da je ona opasna, ustanovit će i Samuel Huntington: "U svijetu koji se pojavljuje, sa svojim etničkim i civilizacijskim sukobima, zapadna vjera u univerzalnost zapadne kulture je pogrešna, nemoralna i opasna." (Huntington 2000: 345) Takva kultura djeluje hegemonistički. Ideologija nacija-države je u tijesnoj povezanosti s ideologijom nacionalnog mesijanstva, tačnije izabrane nacije koja je superiornija nad ostalima. Ideologija jeste „sistem ideja i shvatanja u kojima su izraženi položaj, interesi i ciljevi određene klase u društvenom sklopu te norme njezine djelatnosti radi ostvarivanja tih ciljeva." (Đozić 2007: 347) Ideologije usmjeravaju društvene procese. One su generator društvenog djelovanja. Tako i ideologija nacionalnog mesijanstva usmjerava pripadnike određene nacije da druge smatraju inferiornim i "opravdano" manje vrijednim. "Cijelu svoju političku teoriju i cijeli svoj ideološki nauk, i u njihovim znanstvenim i u njihovim pseudoznanstvenim sadržajima, on će deducirati iz osnovne teze da svi temeljni pojmovi politike

nisu ništa drugo do sekularizirani pojmovi hrišćanske teologije. Moderna politika u njegovom poimanju jeste sekularno preparirana hrišćanska teologija.” (Zgodić 1996: 22-23) Ideologija nacionalnog mesijanstva, realizuje se u državi, a narod svoj suverenitet u toj državi realizuje s pozicije hrišćanske teologije. Zapravo su se hrišćanske kategorije, u moderni, sekularizacijom pretvorile u racionalne kategorije. Najizrazitija kategorija bila je nacionalna država. “Svemoć države i naroda zamijenila je svemoguću Božiju volju. Zato se i država može samovoljno i nasilno ponašati prema drugom narodu i državi. U ovakvom djelovanju, božanski poredak zamijenjen je idejom narodne volje, kao izvora apsolutne moći, ali i izvora nasilja, destrukcije i genodica. Razumijevanje ideologije nacionalnog mesijanstva posebno je značajno s aspekta razumijevanja genocidnih događanja u bosanskohercegovačkom društvu, posebno kada se zna da svi programi zla u tom društvu nisu djelo njegovih unutarnjih protivrječnosti, već, naprotiv, izvanbosanskih uplitanja, prije svega, susjednih ideologija velikodržavlja.” (Đozić 2004: 145) Ono što je bilo legitimitet koji je dobijen od Boga, u moderni se zamjenjuje legitimitetom naroda, a što je izraženo kroz teze da umjesto što je svaka vlast od Boga, u moderni je sada svaka vlast legitimitet dobijala iz naroda. Ideologija velikodržavlja, posebno velikosrpsstva, bila je jedan od programa zla koji je uzrokovao genocid nad Bošnjacima.

Kada govorimo o državi, njemački mislilac Hegel “razlikovao je sferu građanskog društva od političke sfere. Prema Hegelu, u društvu se realiziraju privatno-svojinski odnosi jer je društvo, prije svega, sistem potreba“, dok je država ono unutar čega i pomoću čega se realizira sfera javnosti. Hegel još kaže da je država otjelovljenje opće volje, izražene kao nacionalni duh te njegove težnje za slobodom. Za Marksa je država proizvod klasnih suprotnosti, a krajnji joj je cilj upravljanje viškom vrijednosti. Država je institucionalni oblik javne vlasti, regulator odnosa između pojedinačnih i općih interesa, na teritoriju tačno određenom državnim granicama.“ (Žiga, Đozić 2007: 262) Suštinski, država je usmjerena na ostvarenje općeg dobra. Njena uloga je regulatorska, a konstitutivni elementi su teritorija, narod i vlast. Bitno je napomenuti da ideologija nacija-države nije bosanski proizvod. “Nacija i nacionalna

država su evropski patentni. Imaju svoju povijest. Evropsko ljudstvo s njima izumilo je jedan od najopakijih i najopasnijih kultova. Izmirilo je kult nacije i sakraliziranu dogmu nacionalne države koja se epidemično širila cijelom planetom.” (Zgodić 1997: 255) Drugim riječima, u Evropi nastaje teza jedna nacija-jedna država. Jedan od najtežih perioda za Bošnjake, uzrokovan realizacijom velikosrpskih programa posredstvom genocida, bio je period između dva svjetska rata. Bosna i Hercegovina je tada bila u sastavu Kraljevine SHS, a posebno izdvajamo period Šestojanuarske diktature 1929. godine. “Ta ideologija je u cjelini značila negiranje bošnjačkog nacionalnog individualiteta, ne dajući mu ni elementarne mogućnosti da se bar izrazi kao etnička posebnost ili kao etnička grupa.” (Zgodić 1997: 255) Sama ideologija velikosrpstva u tom periodu, nastupala je kao antibošnjačka. Bitno je ovdje napomenuti da nije stanje Bošnjaka bilo teško samo u Bosni i Hercegovini, već i u Sandžaku. “U Sandžaku je ostalo malo koja džamija da nije opljačkana. Kućevica džamiju (Fethiju) u Bijelom Polju pretvoriše, bez ičijeg pitanja, u pravoslavnu crkvu...u školama sile našu muslimansku djecu da uče pravoslavnu vjeronauku, do čim im zabranjuju da slave petak...Izbjeglice se mogu vratiti u svoja sela tako da čak i po ulicama spavaju, a oni koji bi se vratili, nemaju kud jer su im kuće, ako nisu popaljene, zaposjeli.” (Filandra 1996: 61) Sve je to bio rezultat osmišljene antibošnjačke politike, tačnije velikosrpskih programa, u cilju uspostave etnički čistih teritorija i fizičkog istrebljivanja Bošnjaka. U Sandžaku su Bošnjaci bili u još težem položaju iz razloga što, ne samo što ih je brojčano manje, već iz nemogućnosti organiziranja na većim nivoima od lokalnog.

Zaključno možemo reći da su Bošnjaci žrtve kvaziznanstvenih i izvanznanstvenih ubačaja kojima se pokušava osporiti njihova kulturološka i politička posebnost. Bošnjački identitet je stajao na putu realizacije velikosrpskih, ali i velikohrvatskih nacionalnih programa. Njegova kulturološka posebnost nije se dala utopiti niti u ono što je hrvatsko niti srpsko. Ta posebnost je historijski ukorijenjena još u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. “Ni jednima ni drugima nije bio interes da se muslimani vrate svome bošnjaštvu jer im je samo ono davalo pravo na zemlju Bosnu i političko organiziranje Bosne kao nezavisne države.” (Ibrahimagić 1995: 158)

Srpski programi nacija-države nisu se mogli realizirati bez praktičnog političkog djelovanja prema Bošnjacima. Glavni cilj takvih genocidnih djelovanja jeste sprečavanje formiranja bošnjačkog političkog bića.

„Elaborat Dinarske četničke divizije“, Moljevićev elaborat o Homogenoj Srbiji i genocid nad Bošnjacima

Elaborat Dinarske četničke divizije je jedan u nizu velikosrpskih nacionalnih programa. Međutim, njegova posebnost je u tome što je obuhvatao, u svom programskom širenju, i sjevernu Dalmaciju, Liku i jugozapadni dio Bosanske krajine. Donesen je Elaborat u kojem su formulirani ciljevi Divizije.² Elaborat ove Divizije će biti platforma njene saradnje s drugim četničkim divizijama pod vrhovnom komandom generala Draže Mihajlovića. „Posebnu taktiku Elaborat je predviđao prema muslimanima. Treba svu pažnju

-
- 2 *Radi ostvarivanja Srbinove osnovne zamisli i stvaranja srpske nacionalne države, formiraće se kao jedan činilac te zamisli, u rejonu Kosova polja Dinarska divizija od izrazito nacionalnog elementa. Ta divizija ponikla na istoimenom polju, gdje je nekada bilo groblje srpske slave i srpskog junaštva, ima da da izraza vaskrsnute Srbinove vojničke moći, i da, kao jedan veliki gvozdeni malj, vaspostavi čisto nacionalni poredak u svim zemljama, gdje žive Srbi, pa i u onima, na koje Srbi aspiriraju. Prema tome, uloga ove divizije ima čisto politički karakter, jer ona za sada, dok rat još traje, uvijek ima da bude utočište svih nacionalnih elemenata srpskog karaktera, da širi i ostvaruje srpsku ideju u delovima Like, Severne Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i Bosne i da u danom momentu blagodareći impozantnim snagama, sa kojima raspolaže, vaspostavi čisto nacionalni poredak sa Kraljem Petrom na čelu. Uloga tog djela jugoslavenske vojske u otadžbini bit će izrazito srpska. U prvom redu ona se mora popunjavati čisto Srbima. Dva ista imena: Kosovo u Južnoj Srbiji i Kosovo u Severnoj Dalmaciji i istoriske povezanosti ovog imena ukazuju na to, da je na Kosovu Srbin izgubio svoju državu i da na Kosovu Srbin mora vaspostaviti svoju nacionalnu misao kako bi se mogla ostvariti Srbinova zamisao o stvaranju jedne velike Srbije, koja bi obuhvatala Srbiju, Vojvodinu, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju (do Šibenika) i Liku. Pošto se završi stvaranje ovakve jedne srpske jedinice, tek onda može biti reči o nekim saveznim državama, ili državnim savezima ili u najširem smislu te reči o Balkanskoj konfederaciji. U tako zamišljenoj srpskoj jedinici ima isključivo živeti pravoslavno stanovništvo. prema Antić, Ljubomir, Velikosrpski nacionalni programi – Ishodišta i posljedice, Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007. god., str. 211.*

upraviti tome, da se što je ikako prije moguće, broj neprijatelja smanji, a u isto vreme da se smanji i pojačanje partizanskih odreda muslimanskim življem. Zbog toga baš nameće se dvojaki stav Dinarske divizije prema muslimanima i to: u prvo vreme, dok Dinarska divizija ne ojača u tolikoj meri, da joj partizanski odredi ne predstavljaju glavnog protivnika, prema muslimanskom življu biti strpljiv, ne ubijati ga i ne pljačkati ga. Drugim rečima, prema muslimanima, na vešt način, treba primeniti take metode, da oni zaista steknu ubeđenje da su im vojno-četnički odredi prijatelji, tj. da za sada muslimani treba o vojno-četničkim odredima da imaju mišljenje, kao što su Srbi o njima imali kroz 20 prošlih godina, na za drugim momentom, što će u pogodnom času baš ti muslimani doživeti od vojno-četničkih odreda ono što su Srbi doživjeli od njih od 16. aprila 1941.g. pa do danas. Svaka preuranjena akcija protiv muslimanskog življa ojačala bi partizane. Zbog toga oni treba da sede kod svojih kuća pa da ih na njihovim domovima uništimo.” (Čekić 1996: 196) Iz ovog dijela Elaborata Dinarske divizije, jasno se vidi podmukli plan da se Bošnjaci prvo pripreme, a onda sistematski unište. Ovakva vrsta pisanog dokumenta jasno svjedoči o namjeri vršenja zločina nad Bošnjacima. Posebno je važno istaći da se radi o pisanom planu jedne nacionalne (srpske) vojne formacije gdje je eksplicitno navedeno da je jedan od osnovnih zadataka “istrebljenje” Bošnjaka.

Čak će novinar Politike, “Milan Šantić na povjerljivom sastanku u Trebinju, u drugoj polovici srpnja 1942. godine, u ime vodstva naše organizacije, govoreći o ‘našoj organizaciji, ciljeva i radu’ iste, između ostalog, reći: ‘Mi smo danas slobodni sa oružjem u našim brdima. Niko nas ne može kontrolisati. Mi se sastajemo sa našima u Crnoj Gori i Bosni, te se zajednički dogovaramo i stvaramo planove. Mi šaljemo naše ljude i u Beograd, pa čak i do Draže. Moramo biti spremni kada dođe naš čas. Srpske zemlje moraju biti očišćene od katolika i muslimana. U njima će živeti samo Srbi. Čišćenje će se provesti temeljito. Sve ćemo ih potisnuti i uništiti bez izuzetka i bez sažaljenja. To će biti polazna tačka oslobođenja. To treba da se vrši brzo i u jednom revolucionarnom zanosu.” (Antić 2007: 214) Uzimajući u obzir da je ovo rečeno u užem krugu ljudi i na povjerljivom sastanku, dovoljno potvrđuje o iskrenosti tih namjera. Jasno je

da se akcije provode ne samo na prostoru Srbije, već i Bosne i Crne Gore. Čak se vršenje genocida ("Čišćenje će se provesti temeljito, bez izuzetka i žaljenja"), označava kao revolucionarno po srpski narod. To će se i potvrditi, naprimjer "izvješća majora Petra Bačovića (Ištvana) Draži Mihailoviću iz listopada 1942. godine: U operacijama Prozor zaklano preko 2.000 Šokaca i Muslimana. Vojnici su oduševljeni." (Antić 2007: 214) Stavljajući u svom izvješću u prvi plan činjenicu da je ubijeno preko 2.000 Muslimana (Bošnjaka, op. E.S.), jasno govori o krajnjem cilju navedenih četničkih jedinica, a to je bilo upravo uništavanje, tačnije genocid nad Bošnjacima.

Četničko djelovanje i "ciljeve pokreta Draža Mihajlović je iznio i u uputama koje je 20. prosinca 1941. godine dao svojim novoimenovanim zapovjednicima u Crnoj Gori: majoru Lašiću i kapetanu Đurišiću. 1. Borba za oslobođenje celokupnog našeg naroda pod skiptrom Nj. V. Petra II. 2. Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu, u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Srema, Banata i Bačke. 3. Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata, 4. Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem (uklanjanjem?) muslimanskog življa iz Sandžaka i muslimanskog i hrvatskog življa iz Bosne." (Antić 2007: 210) Zanimljivo je da se u Elaboratu³ nigdje ne upotrebljavaju

-
- 3 1. Održavanje neprijateljskog stava prema okupatorima njihovim pomagačima, ali za sada, do daljeg, ne ulaziti u neposredne borbe osim u slučajevima samoodbrane kao što je slučaj u Hrvatskoj. Stoga, uticati da i drugi narodni faktori zauzmu takav stav. Gde se radi o samoodbrani srpskog elementa kao u Hrvatskoj, podržavati i po mogućstvu dirigovati borbom; 2. Nastojati da se po svaku cenu onemogući građanski rat među Srbima i u tom pravcu uticati i nadruge; 3. Smatrati vladu u emigraciji legalnom vladom dok rat traje i po mogućnosti održavati vezu s njom; 4. Naći pouzdane ljude na terenu preko kojih će se vršiti ono što se zaključiti; 5. Nastojati da se organizacija proširi na sve zemlje b: omediti "defakto" srpske zemlje i učiniti da u njima oстане samo srpski živalj; v: posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjenje svežim srpskim elementom; g: izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva s ciljem homogenosti srpske državne zajednice, d: u srpskoj jedinici, kao naročito težak problem, uzeti pitanje muslimana i, po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi, e: unapred odrediti koje i kakve jedinice treba da provode izvršenje programskih tačaka pod b, v, g, d. – Tačka 1. - Ideal je jaka i homogena srpska državna jedinica politički i

pojmovi poput ubiti ili zaklati, već da se, umjesto tih pojmova, upotrebljava pojam “čišćenje”. Takvi pojmovi govore o planskom djelovanju, kao i nakani prikrivanja zločina.

Nadalje, velikosrpski nacionalni i politički program koji direktno insistira na formiranju “Velike Srbije” program je doktora Stevana Moljevića, advokata i ideologa srpskog četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu⁴. Moljević je zajedno s Dragišom Vasićem

ekonomski sposobna za život (podvukao S. Č.). 2. – Izabrati stručne ljude za pripremanje dokumentacije ovog cilja za konferenciju mira. IV – Tačka 1. - U pogledu unutrašnjeg političko-socijalnog uređenja sada ne tretirati. Tekst “Elaborata Četničke divizije” prikazujemo prema: Čekić, Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu – Dokumenti*, MAG – Udruženje muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996. god., str. 31-32.

- 4 Iskušenja srpskog naroda u ovome ratu, izazvana gubitkom države i slobode, dovela su ga do nepokolebljivog uverenja: 1) da snagu države ne čini ni prostranstvo njene teritorije, ni broj njenog žiteljstva, pa ni bogatstvo zemlje, koliko nezavisnost pogleda, smisao i ljubav za državu, njenu slobodu i nezavisnost, unutrašnja sloga i duhovna povezanost naroda u času spoljne opasnosti, te spremnost njegova da za državu i njenu slobodu žrtvuje sve što ima, pa i sebe sama; 2) da on tu istovetnost pogleda na državu, smisao i ljubav za državu i njenu nezavisnost može opet postići samo ako bude okupljen u homogenoj Srbiji. Primere su mu za to dale Srbija i Crna Gora u prošlim ratovima i Grčka u sadašnjem ratu. Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: *da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celoletničko područje na kome Srbi žive* i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen Slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena. Te strateške i saobraćajne linije i čvorovi, potrebni za sigurnost, život i opstanak Srbije, iako gdegod danas ne bi imali srpsku većinu, imaju da posluže Srbiji i srpskom narodu da se ne bi više ponavljala teška stradanja koja Srbima nanose njihovi susedi čim se pruži prilika. Preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih, a time otkloni mogućnost da se ponove strašni zločini koji su se dešavali i u prošlom ratu, a naročito u ovom sadanjem, na svemu području na kome su Srbi i Hrvati bili izmešani, i gde su Hrvati i Muslimani s planom išli za istrebljenje Srba. Osnovna greška u našem državnom uređenju bila je što 1918. g. nisu bile udarene granice Srbije. Ta se greška mora ispraviti, danas ili nikad. Te se granice danas moraju udariti, i one moraju **da uhvate celo etničko područje na kome Srbi žive sa slobodnim izlazima na more za svesrpske oblasti koje su na domak mora.** 1) Na istoku i jugoistoku (Srbija i južna Srbija) srpske su granice obeležene ishodom ratova za oslobođenje, i njih valja samo pojačati Vidinom i Ćustendilom. 2) Na jugu NAŠ PUT vodi

i Živkom Topalovićem činio ideološko jezgro četničkog pokreta. Četnici su prvi put formirani na početku XX vijeka kao pomoćne paravojne formacije srpske vojske. Zadatak ovih formacija u to vrijeme bio je izvođenje iznenadnih upada na područja Sandžaka, Kosova i Makedonije koja su bila dijelovi Osmanskog Carstva. Cilj ovih napada bio je izazivanje nereda i haosa. U strategiji jugoslavenske vojske između dva svjetska rata, četnici su imali ulogu komandosa koji, u slučaju rata, imaju zadatak okupacije određenih područja ili odbranu okupiranih područja. Draža Mihailović⁵, oficir bivše jugoslavenske vojske, 1941. formirao je četnički vrhovni štab i oni će se pred kraj te godine priznati kao zvanična vojska Kraljevine Jugoslavije. Misije vlada Engleske i Amerike su, više od dvije godine, bile aktivno prisutne u četničkom štabu. Predstavnici velikosrpske ideologije, u doba sloma Kraljevine Jugoslavije nastavili su djelovati u više pravaca, ali najrazornije kroz srpski četnički pokret, odnosno Četnički nacionalni komitet, osnovan 1941. u Ravnoj Gori. Državotvorna misao se kod četničkih ideologa temelji na kontinuitetu velikosrpsstva: jednoj državi, jednom suverenitetu, s

nas stopama kosovskih vitezova. Pošli smo da stvorimo Srbiju, u kojoj će biti ujedinjeni svi Srbi i sve zemlje u kojima Srbi žive u kojoj će vladati zakon, red i društvena pravda; da seljak bude domaćin, da ima dovoljno zemlje i živi boljim životom, da radnik bude pravedno nagrađen za svoj rad i obezbeđen u starosti, bolesti i iznemoglosti, da činovnik predstavnik države u svome delokrugu bude materijalno obezbeđen i zaštićen, ali i odgovoran; u kojoj će kapital biti zakonom zaštićen, ali i kontrolisan, a glavni nosilac kapitala biti država; u kojoj će biti priznate zasluge svima borcima narodno oslobođenje kako u prošlim ratovima tako i u ovome, a njihovim porodicama omogućen život; u kojoj će izdajnici i oni koji su svoje položaje u javnom životu zloupotrebili biti pravedno kažnjeni; u kojoj će javnim životom da upravljaju oni koji su za to dostojni. Eto, takvu Srbiju, kakvu su sanjala sva naša pokolenja, a za kakvu se bori srpski narod od Karađorđa pa do dana današnjega, u kojoj će se moći živeti dostojno čoveka, a za koju je vredno umreti, takvu Srbiju koja će s ponosom da vodi Jugoslaviju, pa i ceo Balkan, želimo da stvorimo ili da izginemo, kao što izginuše kosovski vitezovi. To je put koji nam je pokazao naš mladi Kralj, to je put kojim nas vodi naš Draža Vojvoda. Tekst *Homogene Srbije* prikazujemo prema: Čekić, Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu – Dokumenti*, MAG – Udruženje muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996. god., str. 21 – 25.

- 5 Draža Mihailović je bio četnički general koji je bio glavni protagonista ideje „Velike Srbije“ u Drugom svjetskom ratu.

lozinkom 'Srbi na okup'. Dakle, Jugoslavija je shvaćena kao velika Srbija, bez osvrtnja na legitimne interese drugih naroda Jugoslavije, s iznimkom Slovenaca, s kojima Srbi nemaju različite interese jer nisu pomiješani i nemaju zajedničku granicu." (Šarić 2010: 126) Program Stevana Moljevića iz 1941. godine, pod nazivom „Homogena Srbija“, najočitiiji je primjer plana za formiranje „Velike Srbije“. Ovim programom predviđeni su koraci na uspostavljanju „Velike Srbije“, među kojima su: uspostavljanje nacionalnog jedinstva, širenje ideje „svi Srbi u jednoj državi“, nasilna promjena granica, premještanje stanovništva, stvaranje etnički čistih teritorija i ostalo. Prema ovom programu, Srbija treba da bude nacionalno homogena. „Srpski nacionalizam, u supstancijalnom smislu, bio je teritorijalni nacionalizam. Taj nacionalizam je, stoga, u teritorijalnom ekspanzionizmu dao šansu za osvajačko širenje srpstva.“ (Đozić 2012: 92) Velikosrpski nacionalni programi su uvijek imali za cilj, pored ostalih, teritorijalno širenje.

Stevan Moljević je „30. lipnja 1941. godine, za vrijeme boravka u Crnoj Gori, sastavio dokument koji se najčešće navodi pod nazivom 'Homogena Srbija'. U uvodnom dijelu autor se poziva na iskustvo netom doživljenog državnog sloma. Iskustva srpskog naroda u ovome ratu, izazvana gubitkom države i slobode, dovela su ga do nepokolebljivog uvjerenja: 1) da snagu države ne čini ni prostranstvo njene teritorije, ni broj njenog žiteljstva, pa ni bogatstvo zemlje, koliko nezavisnost pogleda, smisao i ljubav za državu, njenu slobodu i nezavisnost, unutrašnja sloga i duhovna povezanost naroda u času spoljne opasnosti te spremnosti njegova da za državu i njenu slobodu žrtvuje sve što ima, pa i sebe sama, 2) da on tu istovetnost pogleda na državu, smisao i ljubav za državu i njenu nezavisnost može opet postići samo ako bude okupljen u homogenoj Srbiji. Primere su mu za to dale Srbija i Crna Gora u prošlim ratovima i Grčka u sadašnjem ratu. Srbima se navodi prva i osnovna dužnost: Da stvore i organizuju homogenu Srbiju, koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja, kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena.“ (Antić 2007: 189-199) Stevan Moljević ovakvim formulacijama uvodi jedno novo načelo u izgradnji Velike

Srbije, a to je strateško načelo. To je važno zbog toga što se strateško načelo realizuje silom, a tako nastale države nastupaju s pozicija moći, a ne međunarodne saradnje. Moljević je, također, odredio i granice Velike Srbije. "Recimo samo: zapadna granica Homogene Srbije obuhvaćala bi hrvatsku obalu do Karlobaga, pola Like, Počuplje do Karlovca s Kordunom i Banijom, pakračko, daruvarsko i virovitičko područje i sav teritorij istočno od toga područja." (Antić 2007: 200) Kriterij u određivanju granica Velike Srbije, Moljeviću je bio cjelokupan prostor gdje ima Srba.

Ono što je zanimljivo u Homogenoj Srbiji, jeste to da "Moljevićev elaborat je velikosrpski koji ne isključuje ni Jugoslaviju. Zašto, ipak, Jugoslavija? Četnici su u ovom slučaju legalisti. Jugoslavija je *de facto* nestala, no *de jure* ona postoji. Moljević daje objašnjenje zašto bi ta obnovljena Jugoslavija trebala biti po meri Srba. Srbi, koji su se pre blizu pet vekova jedini na Balkanu ozbiljno oprli najezdi Osmanlija sa istoka na zapad, Srbi, koji su u borbi sa turskom imperijom istrajali i prvi digli ustanak protiv Turaka, Srbi, koji su se prvi na Balkanu oprli najezdi Germana sa zapada prema istoku, dobili su time pravo na vodstvo na Balkanu, i oni se toga vodstva neće i ne mogu odreći ni zbog sebe ni zbog Balkana i njegove sudbine. Oni svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji u okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat. Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji." (Antić 2007: 202-203) Postojanje Jugoslavije i Velike Srbije znači srpsku hegemoniju. Ta mitologizacija sezala je do Kosovske bitke: "Takvu Srbiju koja će s ponosom da vodi Jugoslaviju, pa i ceo Balkan, želimo da stvorimo ili da izginemo, kao što izginuše kosovski vitezovi." (Antić 2007: 204) Vezivanje za Kosovsku bitku prisutno je u svim velikosrpskim nacionalnim programima.

Zaključak

Genocid je najteži zločin koji čovjek može počiniti. Da bi se izvršio genocid, nužno je da se ispune određeni preduslovi, prije svega, postojanje ideologije koja će biti generator vršenja genocida. Genocidna ideologija nastaje, razvije se i prenosi, pored ostalog, i preko nacionalnih programa. Nacionalni programi “Velike Srbije”, u ovom slučaju *Elaborat Četničke dinarske divizije* i *Homogena Srbija* Stevana Moljevića, sadrže detaljne upute i planove koji se odnose na sve faze genocida. U Bosni i Hercegovini je danas na djelu posljednja faza genocida: njegovo poricanje, najviše izraženo kroz medije. Sve pomenute faze genocida zahtijevaju posebnu vrstu organizacije i logističke podrške koju samo država sa svojim mehanizmima vlasti može da obezbijedi.

Smatramo bitnim naglasiti posebnost genocida nad Bošnjacima koji su počinili pobornici velikosrpskih nacionalnih programa, a koji se oglada, prije svega, u tome što su počiniooci genocida i žrtve genocida vrlo često bili komšije i poznanici. S pravom možemo zaključiti da su Bošnjaci od polovine 19. stoljeća žrtve i glavna meta velikosrpskih ideologa. Bošnjaci su se uvijek nalazili u nekoj od faza genocida, bilo da se radi o njihovoj demonizaciji, predstavljanju Bošnjaka kao krivaca za svu srpsku nesreću, bilo preko toga da se oni teritorijalno koncentrišu i tako pripremaju za samu genocidnu praksu.

Posljedica realizacije velikosrpskih nacionalnih programa jeste činjenica da je kontinuitet bošnjačkog nacionalnog razvoja, na momente, bio prekinut na političkom nivou, ali nikada nije bilo prekinuto njegovo trajanje kao etnosa i društva. Bošnjaštvo kao ideja nije bilo snažno da se odupre aspiracijama velikosrpskih nacionalnih programa, ali i pored toga, srpska nacionalna ideja nikada nije zahvatila široke slojeve bošnjačkog društva. Pored svih zločina, pa i najstrašnijeg zločina genocida, provođenih nad Bošnjacima, Bošnjaci se nisu deformisali, štaviše, Bošnjaci su danas svjesni svoje uloge, poveznice između dva kulturna kruga, islamskog i kršćanskog. Bošnjaci se danas uključuju u sve svjetske integracione procese. Također, oni nikada nisu formirali velikodržavne projekte niti počinili genocid nad nekim narodom.

Literatura

- Antić, Ljubomir, (2007), *Velikosrpski nacionalni programi – Ishodišta i posljedice*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Čekić, Smail, (1997), *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida, Sarajevo.
- Čekić, Smail, (1995), *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, VKBI, Sarajevo.
- Čekić, Smail, (1996), *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu – Dokumenti*, MAG – Udruženje muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo.
- Dozić, Adib, (2003), *Bošnjačka nacija*, BKC, Sarajevo.
- Dozić, Adib, (2004), *Izvanbosanski programi zla u bosanskohercegovačkom društvu*, Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu, Vol.7, broj 22/23 ISSN 1512-5416, Naučno-istraživački centar IBN SINA, Sarajevo.
- Dozić, Adib, (2012), *Ogledi o bosanskohercegovačkom društvu, Prilog sociologiji bosanskohercegovačkog društva*, BKC Sarajevo, OFF-SET, Sarajevo, Tuzla.
- Filandra, Šaćir, (1996), *Bošnjaci i moderna*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo.
- Horkheimer, Max, (1963), *Pomračenje uma*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Huntington, Samuel, (2000), *Sukob civilizacija*, CID, ROMANOV, Banja Luka.
- Ibrahimagić, Omer, (1995), *Bosna i Bošnjaci – država i narod koji su trebali nestati*, Svjetlost, Sarajevo.
- Mahmutćehajić, Rusmir, (2000), *Bosansko pitanje o svijetu u Tolerancija i tradicija*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo.
- Milardović, Anđelko, (1996), *Uvod u politologiju*, Pan-Liber, Osijek.
- Muratović, Rasim, (2012), *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima (drugo izdanje)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Šarić, Sabahudin, (2010), *Velikosrpska ideologija*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Naučno-istraživački institut IBN SINA Sarajevo, Sarajevo.
- Touraine, Alan, (2007), *Kritika modernosti*, Politička kultura, Zagreb.

Zgodić, Esad, (1999), *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo.

Zgodić, Esad, (1997), *Kult suvereniteta*, FEB, Sarajevo.

Žiga, Jusuf, Đozić, Adib, (2007), *Sociologija*, OFF-SET, BKC, Tuzla, Sarajevo.

Žiga, Jusuf, (2001), *Tradicija Bosne koju su izdali*, VKBI, Sarajevo.